

АЗӘРБАЙҖАН

Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын
ајлы әдәби-бәдди журналы

Бу нөмрәдә:

Ағачавад Әлизадә—Бәшәрин баһар или (ше'р)	3
Сүлејман Рәһимов—Ана абидәси (роман)	4
Рәсул Рза—Бир мин дөрд јүз он сәккиз (поема)	61
Мәммәд Газыјев—Көркәмли дәвләт вә пар- тија хадими	97
Сүлејман Рүстәм—Ше'рләр	103
Чабир Новруз—Инам вә әгидә поезијасы	105
Самвел Григорјан—Достум Сүлејман Рүс- тәмә (ше'р)	112
Бүсејн Бүсејнзадә—Дәмирчи оғлу (ше'р)	113
Фикрәт Гоча—Өһдәчилик кәтүрүн (ше'р)	114
Муса Јагуб—Јорулмаз (ше'р)	114
Шүкуфә Мирзәјева—Ики һекајә	116
Сабир Рүстәмханлы—Халгын сөз силаһы илә	125
Ислам Ағажев—«Молла Нәсрәддин» сати- рик ше'ринин жанр хүсусијјәтләри	133
Кәрај Фәзли—Араз үстә улдузлар (очерк)	140
Хәлил Рза—Мәш'әлә чеврилмиш һәјат	151
Абдулла Тукај—Ше'рләр	157
Важа Пшавели—Даречан (һекајә)	160
Вагиф Бәһмәнли—Ше'рләр	171
Адолф Дыгасински—Философ вә палтар- јуан гыз (повест)	172
Чәлал Мәммәдов—1975-чи илин повестләри вә һекајәләри	200

4

АПРЕЛ

1976

Сабир РҮСТӘМХАНЛЫ

ХАЛГЫН СӨЗ СИЛАҢЫ ИЛӘ

70 ил бундан әввәл, 1906-чы ил апрел ајынын 7-дә халгымызын мәтбуат тарихиндә мисли-бәрабәри көрүнмәмиш бир һадисә баш верди — «Молла Нәсрәддин» журналынын илк нөмрәси чап олунду; нечә јүз илдән бәри дүнјанын аз гала јарысында дузлу сөһбәтләри, ләтифәләри, амансыз күлүшү илә мәшһур олан Молла Нәсрәддин јени донда, јени кејимдә мүбаризә мејданына атылды. «Сизи дејиб кәлмишәм, еј мәним мүсәлман гардашларым!» һарајы илә Шәрги әталәт јухусундан ојатды; елә илк сөзү, илк чыхышы илә көһнә дүнјаны һејрәтә салды. Һамы көрдү ки, бу кәлиш елә-белә кәлишләрдән дејил, чидди дөјүшләр вә'д едән, гәтијјәтли кәлишдир. Һамы көрдү ки, «Молла Нәсрәддин»ин көзүндән јажынмаг, гачмаг, пәрдәләnmәк мүмкүн олмајачаг. Чүнки мәчмуә «гоча, мүдрик Молла Нәсрәддинин көмәјинә» архаланыр; мүсәлман мүһитинин бүтүн чикинә-бикинә бәләддир, бүтүн сирләрдән акаһдыр вә һеч кимә күзәштә кетмәјәчәк. Белә дә олду: «Молла Нәсрәддин» бомба кими партлады, аз мүддәтдә кениш шөһрәт газанды.

Бөјүк әдибимиз Чәлил Мәммәдгулузадә «Молла Нәсрәддин» мәчмуәси илә Азәрбајчан мәтбуатынын надир сәһифәләрини јазды; халгын азадлығы, јүксәлиши, мүстәгиллији уғрунда мүбаризәдә мәтбуатын сон дәрәчәдә бөјүк ролуну тәсдиг етди; ичтимаи шүүр тарихимиздә бүтөв бир ингилабын көрә биләчәји иши көрдү. Журнал бу күчү бөјүк демократик идејалары, дарин инсансәвәрлик вә халгилији, торпаға бағдылығы, күтләјә тәмиз, көзәл ана дилиндә мүрачиәт етмәси вә әсрләр боју јараныб чилаланмыш көзәл ел сөзләриндән, ел тәфәккүрүнүн гүдрәтини көстәрән естетик ән'әнәләрдән бәһрәләnmәси илә газанмышды.

Мәһз шифаһи халг әдәбијјатынын зәнкин идеја-бәдии, фәлсәфи-естетик өрнәкләриндән јүксәк сәнәткарлыгла гидаланмасы нәтичәсиндә журнал ичтимаи фикир тарихимиздә лајигли бир мөвге газана билди. Габагчыл фолклор ән'әнәләри бөјүк әдибин идејасына ујғун јени ингилаби мәзмун кәсб етмәклә журналын сәһифәләринә күчлү халг руһу, халг нәфәси кәтирди; гырылмаз бир көрпү кими ону халгла бағлады.

Жазылы әдәбијјатын, публисистиканын фолклора мұнасибәти вә ондан истифада үсуллары, әслиндә дөврүн тәләбләриндән доғур, әдәбијјатын һәјатла, чәмијјәтлә даһа јакындан бағланмағ чәһдиндән ирәли кәлир. Буна көрә дә бизә белә кәлир ки, жазылы әдәбијјатын фолклорла әлагәси елә чидди мәсәләдир ки, онун көмәји илә әдәби просесин инкишаф хусусијјәтләрини үзә чыхартмағ, әдәбијјат вә заман, әдәбијјат вә халғ, әдәбијјат вә ичтимаи идеал мәсәләләринин һәллинә көмәк көстәрмәк мүмкүндүр.

XX әсрин әввәлләриндә чәмијјәтин инкишаф вә мұбаризә проблемләри реал, ајдын, дөјүшкән, һәјати сәнәт тәләб етдијиндән халғ сәнәтинин реалист ән'әнәләринә, сатирик фолклора диггәт артмышды.

«Молла Нәсрәддин»дә фолклор материалларындан истифада үсуллары көстәрир ки, Ч. Мәммәдгулузадә халғ тәфәккүрүнүн гүдрәтини дүзкүн гијмәтләндирмиш вә бу кејфијјәти мәчмуәнин идеја истигамәти, үслуб вә сәнәткарлығ хусусијјәтләри илә сых бағлаја билмиш; фолклорун ифша ән'әнәләриндән бәһрәләnmәклә јанашы, онун мұхтәлиф жанрлы нүмунәләрини сатирик мөвгедән дилләндирмәји, мұбаризә васитәсинә чевиrmәји бачармышдыр.

Бу чәһәти диггәтлә арашдырмадан «Молла Нәсрәддин» әдәби мәктәбинә әдәбијјат тарихимиздә хусуси мөвгә газандыран чәһәтләрин лајигинчә өјрәнилмәси чәтиндир.

Мәчмуәдә фолклора мұнасибәт илк нөвбәдә Ч. Мәммәдгулузадәнин өз јарадычылығ үслубу вә үмумијјәтлә тәнгиди реализм методунун тәләбләри илә сәсләшир. Ингилабчы демократларын јарадычылығында фолклор естетикасынын белә бир гәдим ән'әнәсинин тәсири ајдын дүјүлүр ки, ичтимаи ејбәчәрликләрә гаршы мұбаризәнин ән уғурлу јолу истәһза вә күлүшдүр.

Халғын зәнкин тәчрүбәсинә әсасланан бу ән'әнә Ч. Мәммәдгулузадә јарадычылығында вә «Молла Нәсрәддин» журналы сәһифәләриндә бөјүк ичтимаи ингилаби маһијјәт газанмышды.

Ел сатирасы мұсбәт идеаллара бағлылығы, кәләчәјә, хејирә күчлү инамы, реал мәзмуну, ичтимаи кәсәри, хәлгилији илә габагчыл реалист жазычыларын, о чүмләдән Ч. Мәммәдгулузадәнин јарадычылығында һәлледици рол ојнамышдыр; чүнки фолклор күлмәк өјрәтдији кими, һәм дә кимә күлмәји, нечә күлмәји вә нә заман күлмәји өјрәдирди.

Билирик ки, халғын комик әдәбијјаты көһнә чәмијјәтин мејдандан чыхмасы, јени чәмијјәтин әмәлә кәлмәси дөврүндә ән јүксәк инкишаф зирвәсинә учалыр. Ичтимаи мұбаризәләрин ән драматик, кәскин мәғамында халғ сатирасы мұтәрәгги гүввәләрин тәрәфдары кими чыхыш едир вә дүшмәнин керијә гачмағ, арадан чыхмағ, кизләnmәк үмидләрини мәһв едир. Әмәкчи күтләјә тәзјиг артдыгча сатира гүввәтләнир, бәдин јарадычылығда мәзһәкә руһу күчләнир.

«Молла Нәсрәддин» дә белә бир вахтда, белә бир мәгсәдлә јаранмышды. Ч. Мәммәдгулузадә халға «өз кечмишиндән күлә-күлә ајрылмағда» (К. Маркс) көмәк етмәк истәјирди. Онун нәзәриндә комиклик, сатира, јумор—«халға енмәк», «халға гајытмағ» «халға говушмағ» демәк иди.

Бөјүк әдибин ел әдәбијјатына марағы садә, образлы, јығчам, тәсирли вә көзәл фолклор дилини—аталар сөзү вә мәсәлләрин, бајаты вә гошмаларын, нағыл вә дастанларын һамыја анлашығлы олан дилини мәтбуата кәтирмәк арзусундан доғурду: «Вә һәммин мин доғгуз јүз алтыда апрелин алтысында «Молла Нәсрәддин»дә ачығ ана дили илә жаздығымыз мәталиби онлар ачыгча баша дүшдүләр, елә асан вәчһлә баша дүшдүләр ки, дәхи бу дилдән башга дил ахтармаға һачәт галмады.

Вә аталарымыз дејән кими:

Ағыллы ағыл еләјинчә
Дәли вурду Күрү кечди.

... биринчи нөмрәмиз түрк дүнјасына дағылан кими, тәк бирчә һәф-
тәнин ичиндә һәр бир јердән јаздығымыз суаллара һаман ајдын Молла
Нәсрәддин дилиндә һәдсиз чаваблар кәлмәјә башлады» (Ч. Мәммәдгу-
лузадә. «Хатиратым»).

Тәсадүфи дејил ки, мәчмуәнин халга јахынлығыны о вахтки кәнч-
ләрин дилиндән образлы шәкилдә үмумиләшдирән Абдулла Шаиг ја-
зырды: «журналын һәр нөмрәсини узаг сәфәрдән гајыдан атасымын
јолуну көзләјән ушаг кими» көзләјирдик.

Әдиб ана дилинин тәмизлији уғрунда мүбаризәсини журнал сәһи-
фәләриндә јығчам шәкилдә белә ифадә едирди: «Идарәјә кәндәрилән
мәктуб вә мәгаләләр ачыг түрк (Азәрбајчан—С. Р.) дилиндә јазылмыш
олмасалар, чап олунмајачаглар». О, мәчмуәнин фәалијјәти дөврүндә
бу мәрәмына даим садиг галды; әдәби дил тарихимиздә јени дөвр ач-
ды, публисистиканын садәлији, хәлгилији уғрунда апардығы мүбаризә-
дә парлаг гәләбә чалды; «Фјүзат»чыларын башчысы Әлибәј Һүсәјнза-
дәнин «Ачыг јазмағы да бачармаг лазымдыр» дејә өз сәһфини Ч. Мәм-
мәдгулузадәјә етираф етмәси дә бунун тәсдигидир.

Белински јазыр ки, әсил хәлгилик халгы јамсыламаг дејил,
халгын бәдии фикринин саһиби олмаг, халг мә'нәвијјатыны дәриндән
билмәк, онунла гајнајыб-гарышмаг демәкдир. Бу бахымдан Ч. Мәм-
мәдгулузадәнин фолклора мүнәсибәти әсил вә јүксәк сәвијјәли хәлги-
лик нүмунәсидир; о, шифаһи халг јарадычылығы инчиләрини журнал
сәһифәләринә чыхараркән онлара јени мә'на вә мәзмун верирди, бир
ики сөзүн дәјишилмәси илә халг һикмәти ингилаби маһијјәт кәсб едир-
ди.

Мәсәлән, биринчи нөмрәдә дәрч едилмиш аталар сөзләриндән
«өлмә ешшәјим өлмә, јаз кәләр һүрријјәт битәр» дејиләнә көзәл мисал-
дыр; јонча сөзүнүн һүрријјәт—азадлыг сөзү илә әвәз олунмасы нәтичә-
синдә ел мәсәлинин мә'на, мәзмун үфүгләри кенишләнмиш, о, конкрет
ичтимаи идеала багланмыш, Шәрг әталәтини, фәалијјәтсизлији, руһи
дүшкүнлүјү гамчыламаг, халгы ојатмаг вә азадлыг уғрунда мүбаризәјә
гәшмаг мәгсәди кәсб етмишдир.

Азәрбајчан фолклорунда хәлгилик—инсансәвәрлијин, сағлам иде-
јалылығын, азадлыг вә јүксәлишин, ингилабилијин синоними кими меј-
дана чыхыр.

Ч. Мәммәдгулузадә хәлгилији дә белә бир ајдын ингилаби иде-
ала бағлы иди. О, Азәрбајчан халгынын азадлығы, бирлији, мүстәгил-
лији, мә'нәви учалығы уғрунда бөјүк тарихи мүбаризәјә киришмишди:
«Көһнәјә гәләм чәкмәк лазымдыр. Јә'ни мәишәтимизин һәр бир саһә-
синдә ингилаб төрәтмәк лазымдыр».

Халг әдәбијјатында хәлгилик конкрет маһијјәтлидир; реал иш вә
әмәлләрлә бағлы тәзаһүр едир. Бу хүсусијјәти дујан Мирзә Чәлил дә
јазырды: «Нә билим саһиб-гәләм, вәтәнпәрәст... зәһримар олсун онун
гәләми, чәһәннәм олсун онун «пәрәсти»... Бунлар мәним гулағыма кир-
мәз. Мәнә әмәл лазымдыр, әмәл, әмәл!».

Фолклорда хэлгилијин эсас тэзаһүр формалары—јә'ни образлар системинин демократлији, дил, аһәнк, жанр хүсусијјәтләринин милли-лији һәмчинин Ч. Мәммәдгулузадә јарадычылығыны да фәргләндиран кејфијјәтләрдир.

Сатирик фолклорумуза хас олан күчлү тәнгиди пафос, мәнфи образларын типикләшдирилмәси, комик эффект јаратмаг васитәләринин зәнкинлији журналда да мүшаһидә едилир. «Молла Нәсрәддин»ини зәманә өзү јаратды» сөzlәри ејнилә журналын үслубуна, мүбаризә ва-ситәләринә дә аиддир. Һәгигәтсәвәрлик, ичтимаи вәзијјәти дүзкүн кө-рүб гијмәтләндирмәк, халгы инандыра, биләшдирә вә архасынча апара билмәк тәләби әдиби јығчам публисистик формалардан, ләтифә тә'сири бағышлајан кичик јазылардан, јени типли фелјетонлардан, «лүгәт»ләрдән, «нәсиһәти һүкәма»лардан, аталар сөzlәриндән, «тапма-ча»лардан, халг ше'ринә јазылмыш нөвбәнөв пародијалардан, истифа-дәјә сөвг едирди.

Ч. Мәммәдгулузадәнин фелјетонлары идеја вә мәзмунуна, форма вә үслуб хүсусијјәтләринә, бәди ифадә васитәләринә көрә халг әдәбијја-тынын күчлү тә'сирини ајдын әкс етдирир. Фелјетонларда халг әдәбиј-јатынын демәк олар ки, бүтүн шәкилләринин тә'сири дујулур. Бол-бол ишләнән аталар сөzlәри вә мәсәлләр, нағыл үсуллары вә бүтөв нағыл фрагментләри, халг ше'ри нүмунәләри вә ја онлара јазылмыш пароди-јалар, сатирик тапмачалар вә ја тапмача формалары, ләтифә јығчам-лығы вә кәсәри бу фелјетонлара елә бир ел руһу кәтирмишдир ки, бә'-зән онлары фолклордан ајырмаг олмур. Ч. Мәммәдгулузадәнин өз јаратдыглары илә халгдан алдыглары арасында сәрһәд гојмаг чәтин-ләшир.

Фолклор типли фразеоложи ваһидләрин зәнкинлијинә, онларын мә'на вә үслуби мөвгејинин мүхтәлифлији вә рәнкарәнклијинә көрә чох аз сәнәткары Ч. Мәммәдгулузадә илә мүгајисә етмәк олар.

Әлбәттә, «халг һәјатынын енциклопедијасы» (Мухтар Гасымов) адландырылан журналда фолклордан истифадә үсулларынын сон дәрә-чә әлван мәнзәрәсини бир мәгаләдә әкс етдирмәк имкан харичиндәдир. Мүәјјән тәсәввүр јаратмаг үчүн јалныз бир чәһәтдән—Мирзә Чәлил әсәрләриндә фолклор нүмунәләринин дашыдығы ингилаби мәзмундан; халг сөзүнүн ингилаби маһијјәт кәсб етмәси вә халгын шүүруну ојат-маг васитәсинә чеврилдијиндән данышмаг истәрдик.

Ингилаби пафос, бөјүк ичтимаи гајә, фолклордан алынмыш кичик-ли-бөјүклү бүтүн нүмунәләрдә һисс олунур. Һәтта сон дәрәчә јығчам гурулушу, «атом бөлүнмәзлији», дар чәрчивәдә бөјүк һисс, мә'на тутум-луғу илә сечилән фразеолокија да Мирзә Чәлил гәләминдә тәзә руһ га-зана билиб. Бөјүк сәнәткар һәр дәфә мәгсәдинә, идејасына үјгүн олан мүнасиб лүгәт тәркиби, фразеоложи ваһидләр сечмәјин маһир устасы иди. Бу ваһидләрин бә'зиләри үмумијјәтлә фелјетонларын мәзмунуну ифадә едир вә башлыг кими ишләнир. Мәсәлән: «Дили тутулуб», «Га-тыг ағдырмы, гарадырмы», «Хала-хәтрин галмасын», «Һара дүшүм», «Хам хәјал едирләр», «Башыны пијлијим» вә с. Фразеоложи ваһидләр бир чох фелјетонларда лаконик, тә'сирли, јадда галан сонлуг вәзифәсини көрүр: «Аллаһа пәнаһ», «Мүсәлманлара нә јазсам кечиб кедәр», «Үрә-јини сыхма», «Киши гурд үрәји јејиб» вә с. Фелјетонларда фразеоло-

кија образлыг вә жығчамлыг, эмоционаллыг вә тә'сирлилик, коләрит вермәк, характер јаратмаг, сурәтинин ичтимаи вә мә'нәви, психоложи вәзијјәтини көстәрмәк, һејрәт доғурмаг вә саир мәгсәдләрлә ишләди-лир. Бә'зи фразеоложи ифадәләр исә үслуби сатирик неолокизм кими, гондарма ад, вәзифә, мүрачиәт формасы кими мүәллиф тәрәфиндән јарадылыр: «Беһишт кандидатлары», «Әммамәли падшаһлар», «Ди-намит ингилабы», «Шәриәт чомағы», «Сырыглы мүәллим», «Ахунд Чәјирткә», «Бөһтан карханасы», «Мүгәддәс зәһәр» вә с.

Јүзләрчә мисал кәтирмәк олар ки, орда балача бир фразеоложи ваһидин ифадә етдији фикри чатдырмаг үчүн һәр һансы башга шәкил-дә узун-узады изаһат лазым кәләрди: «Анчаг Китај да гәмишини чәксә пис олмаз», «Һәр һалда одла ојнамагда чох еһтијат лазым кәлир», «Бә'зи мүдирләрин интизар отағы» вә с.

Фразеолокија јазыларә колорит, тәбиилик кәтирмиш, әдибин дили-ни бәдииләшдирмиш вә көзәлләшдирмишдир. Мәсәлән: «баггал ојуну» ифадәси илә бөјүк јазычы өз халгынын тарихи мүсибәтләрини чох үму-мләшдириб: «Сән нә гәдәр јаздынса, биз дә јаздыг ки, чар һөкүмәти Гафгаз Азәрбајҗанынын башына кәтирән баггал ојунуну да шаһ һөкү-мәти Тәбриз вә Иран Азәрбајҗанынын башына кәтирәчәкдир..».

Нағыл гәһрәманы кечәл чох вахт сөзүн чохмә'налылығындан исти-фадә едиб варлылардан өз гисасыны алыр. Она дејилән сөзүн башга бир мә'насындан истифадә илә өз саһибинин вар-јохуну талајыр. Газы она «Бузовун гулағыны чәк» вә ја «гатырын башыны һајла» де-јәндә бузовун гулағыны, гатырын башыны кәсир, «Лүғәти Молла Нәс-рәддин». бөлмәсиндә буна охшар онларча көзәл мисал вар. Һәмин бөл-мәдә сөzlәрә белә изаһ верилир: «үзв»—јә'ни бир-биринин боғазыны үзмәк; бә'зи мәмләкәтдә милләт мәчлиси жығышыб һөкүмәтин боғазы-ны үзүр, бә'зи јердә дә һөкүмәт жығышыб милләт мәчлисинин боғазыны үзүр.

«Нитг»—јә'ни беистиллаһи рус «нитка», јә'ни сап кими узада-узада данышмаг.

Јелизаветопол—Јә'ни Јелизавета вә пул—Јелизавета Кәнчәдәки «сирк гызлары»нын биринин адыдыр ки, мүсәлман чаванларынын нә гәдәр пулу вар иди, жығыб, долдуруб туманынын чибинә.

—«Молла Нәсрәддин» дә аталар сөзү вә мәсәлләр һәм фелјетонларын мөвзусунда, һәм дә мүхтәлиф хырда јазыларда, шәкилалты сөzlәрдә дәрин из бурахмышдыр. Журнал сәһифәләриндә «Аталар сөзү» вә ја «Нәсиһәти һүкәма» бөлмәләри ачмыш, халг арасында кениш јайыл-мыш һикмәтли сөз вә мәсәлләрә сатирик мәзмун вериб дәрч етмиш-дир. Мәсәлән: «Чох јашајан чох билмәз, чох јатан чох биләр», «плов олмаса, халгын ағзыны бағламаг олмаз», «гојуна рәһм еләмә, гурда зүлм олар», «ешшәјә күчү чатмыр, мүсәлманы тапдалајыр» вә саир. Беләликлә, мүәллиф халгы ичтимаи мүбаризәјә чәлб етмиш, онун өзү-нүн сынагдан чыхмыш һөкмләрини силаһа чевирмишдир.

Динин дә, чар үсул-идарәсинин дә ејни дәрәчәдә кәрәксизлијини, халгдан узаглығыны бөјүк сәнткар мәсәл шәклиндә белә ифадә едирди: «Аллаһ јухарыда, падшаһ узаг».

Дүнја империализминә, мүстәмләкәчилик системинә нифрәт ру-һуну күчләндирмәк, милли шүүру ојатмаг үчүн әдиб јенә дә аталар сөzlәринә мүрачиәт едир: «... ағ тојуг јухусунда дары көрүб вә инкилис пәјгәмбәри Чемберлен дә јатыб јухусунда Бакы нефтини көрүбләр». Јахуд Бакы нефтинә әли чатмајанда ону мүсәлманларын көзүндән сал-маг истәјән инкилис мүстәмләкәчиләринин ич үзү бир аталар сөзү илә ачылыр: «Түлкүнүн әли ағачдакы үзүмә чатмајанда дејир: мурдардыр».

Журналда жүзлөрчө аталар сөзү вә мәсәл вар ки, илк дәфә әдибин гәләми илә јазыја алынмыш вә ја онун өзү тәрәфиндәи јарадылмышдыр. Марағлыдыр ки, Мирзә Чәлилин јаратдығы аталар сөзләриндә фолклорда олан сәнәткарлыг вә үслуби хүсусијјәтләр горунур.

Мәчмуәдә нагыл вә дастанларымызын да мәзмун вә форма тәсири мүнәһидә олунур. Елә фелјетонлар вар ки, бүтөвлүкдә нагыл шәклиндә јазылыб. Мәсәләи: «Хурчун вә чамадан»да охујуруг: «Бир күн вар иди, бир күн јох иди, бир хурчунла бир чамадан вар иди. Хурчун чох көһнә вә чындыр иди, чамадан чох тәзә вә гијмәтли иди. Бунлар бир күн бәһс еләдиләр ки, индики зәһмәткеш әсриндә бунларын һансынын һөрмәти артыгдыр». Мүәллиф бу мүнәһисә фондунда кәндлијә, садә адамлара етиһасызлыгы, кобуд мүнәсибәти ифша едир. Әмәкчиләрә, «хурчунлуларә» чәмијјәтдә, һәтта мейманханаларда, вагонларда јер тапылмадығыпа гаршы чыхыр.

Бәзи фелјетонларда нагыл формасындан истифадә илә мүсәлман әталәти ифша едилир. Мәсәләи, журналын 1907-чи ил, 18 нојабр тарихли нөмрәсиндәки «Батдағ» фелјетонунда охујуруг: «Бир күн вар иди, бир күн јох иди, аллаһдан башга һеч ким јох иди; анчаг бир Османлы һөкүмәти вар иди, бир дә Иран һөкүмәти. Иран һөкүмәтиндә мәшрутә вар иди, амма Османлы һөкүмәтиндә јох иди». Мүәллиф бу үсулдан истифадә етмәклә даваја башы гарышан, өзләриндән башга һәр шеји үнудан ики гоншу дөвләтә күлүр, нағыллара мәхсус узаглыг, заман гејри-мүәјјәилији илә бу өлкәләрдә һөкм сүрәи Шәрг әталәти, нагыл кечмишиндә галмаг, азадлыға һарданса көндәриләчәк пај кими бахмаг хәстәлији истәһза һәдәфинә чеврилир.

Халгын лирик-поетик јарадычылыгы да бөјүк сатирикин тез-тез мүрачиәт етдији мәнбәләрдәндир. Журнал сәһифәләриндә «Баяты», «Ләлә» баятылары, «Көсөј», «Дәјәнәк», «Гамчы», «Чомаг», «Гурбан баятысы», «Чобан баятысы», «Шикәстә», «Ел сөзләри», «Биз», «Нохта» вә с. башлыглар алтында халг ше'ри формасында јазылмыш пародијалар, сатирик парчалар верилирди. Мүәллиф севкидән, зәриф инсани дујғулардан бәһс едән лирик парчалары чидди ичтимаи-сијаси мәтләбләрә ујғун дәјишиб ишләдәндә, бу тәзад кәскин истәһза вә күлүш доғурурду.

«Телеграф», «Почт гутусу» бөлмәләриндә мүнәһририн мүхтәлиф үнванлара јазылан гыса, јығчам, афористик чаваблары арасында сатирик маһнылар хүсуси јер тутур. Журналын 1909-чу илдә чыхмыш 6-чы нөмрәсиндә «Реалны ушколларда мүсәлман ушаглары һәмишә дәрәдән чыханда охудуглары тәсниф» верилиб.

О хал нә халды ора дүздүрмүсән,
А Мирзә?
бир илин мүддәгиндә бизә нә өјрәтмисән,
А Мирзә?

Саггалы чал—А Мирзә,
ағзы чувал—А Мирзә,
бу хал нә хал—А Мирзә?

Журналын 1910-чу ил, 20-чи нөмрәсинин «Телеграф» шө'бәсиндә «Апарды селләр Сараны» халг маһнысына чидди сијаси мәтләбләрә тохупан нәзирә јазылмыш, чар Русијасынын вә Иранын мүстәмләкәчилиги еһтирасы күлүш һәдәфинә чеврилмишдир.

Араз чајы ашды-дашды,
Вәлиәһди көтүрүб гачды.
Гардашлары гызыл башлы.

Апарды селлэр Мирзэни
Топ-гара бирчэк Мирзэни. вэ с.

Бу чүр нүмунэлэр журналда мәшһур ел маһныларынын кәскин
салаһа, ичтимаи-сијаси иттиһамнамәјә чеврилдијини нүмајиш етдирир.
Ч. Мәммәдгулузадәнин сәнәт мө'чүзәси өзүнү бир дә бурда кәстә-
рир: о, маһир психолог кими һәрәкәт едир, һансы сөзү һарада ишләт-
мәји, һечә дәјишдирмәји даһијанә бир һәссаслыгла мүүјјәнләшдирди.
Журналда бајатылардан һечә мұхтәлиф мөгсәдлә истифадә олуш-
дуғуну мұшаһидә етмәк үчүн «бајаты», «шикәстә» «ел сөзү», «тапма-
ча» вэ с. башлыглар алтында верилмиш пародијалардан бәзиләрини
мисал чәкирик:

Әзизим, һа дашы.
Чах-чах дөјәр һа дашы.
Идарә мүдиримиз
Сахлар гоһум-гардашы.

Мән ашигәм ај кәлир,
Һәфтә кәлир, ај кәлир
Февралдан мааш алма,
Көзләкинән мај кәлир,

Әзизим, сабаһ кәл.
Бу күн кет, сабаһ кәл
Бир балача әрзә үчүн
Илләр узун, сабаһ кәл.

Әзизим, һалај-һалај,
Јығылыб һалај-һалај.
Малы мөһтәкир апарды,
Ишчиләр далај-далај, вэ с.

Тапмача фолклор жанрлары арасында өз «битәрәфлијинә» көрә
сечилер вэ бу сәбәбдән дә тапмача илә јазылы әдәбијјатын әлагәси
исбәтәи зәиф олмушдур. Чәсарәтлә демәк олар ки, әдәбијјатымызда
һеч кәс тапмачадан Ч. Мәммәдгулузадә гәдәр уғурлу истифадә етмә-
мишдир. Бизчә бунун биринчи сәбәби бөјүк әдиби публицист јазылары-
нын үмуми пафосундан доғур. Онун бүтүн әдәби фәалијјәти бир нөв
халга, чәмијјәтә суал кими сәчијјәләндирилә биләр.

«Молла Нәсрәддин»ин «Тапмача» шө'бәсиндә верилән јазыла-
рып чоһу мәнзумдур вэ мүүллифин өзү тәрәфиндән јарадылыб. Бу ја-
зыларда чидди сијаси проблемләрә тохунулур, мүүллифин ингилаби
идејалары сәнәткарлыла әкс етдирилди. Журналын 1909-чу ил, 42-
чи нөмрәсиндәки бир «тапмача»ја јетирәк:

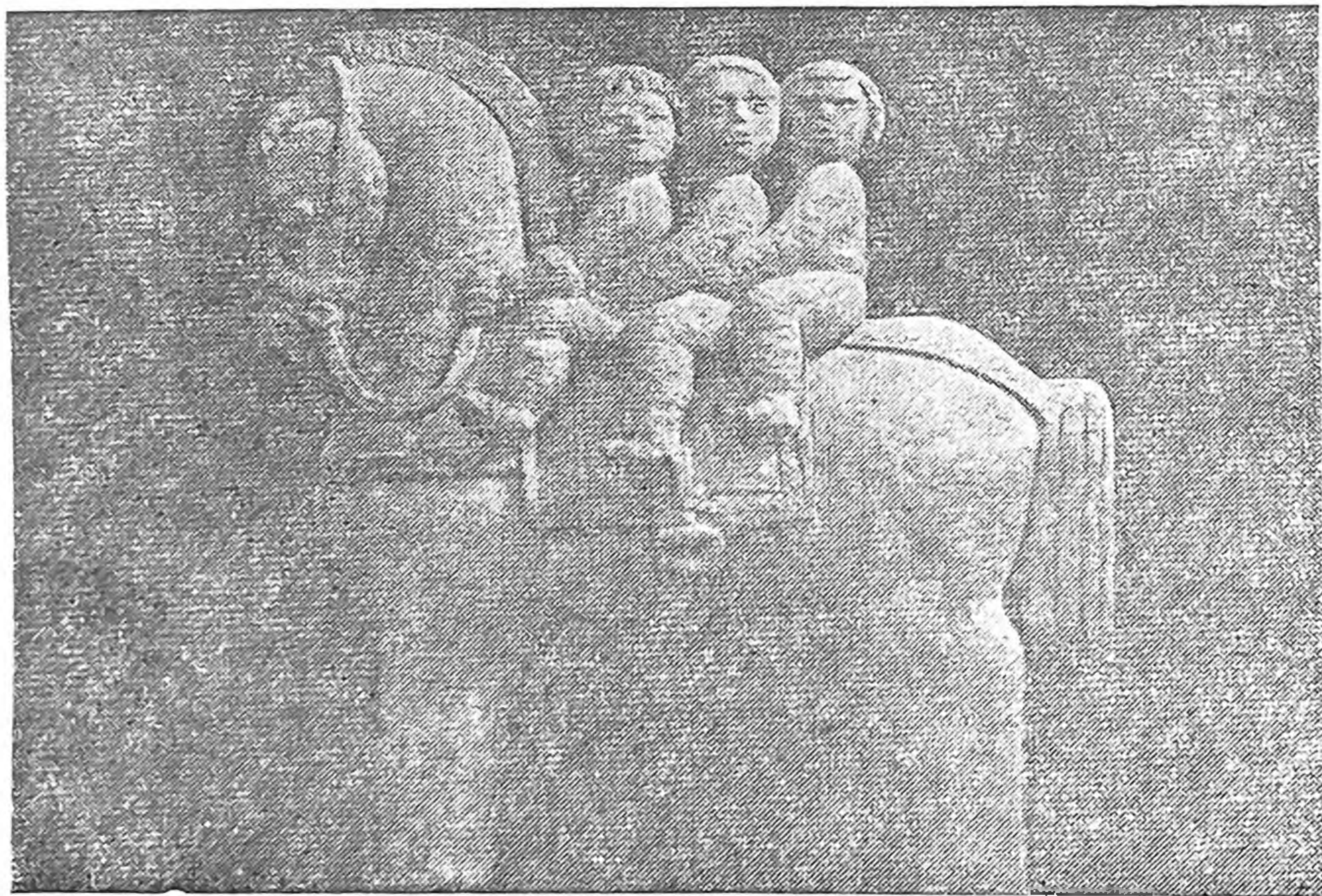
«Билин көрәк о һансы шәһәрдири ки:
Дөвләтләри чошгун, ишләри дүшкүн,
Интиликентләри дүзкүн, давалары һәр күн
Моллалары чоһ, ағыллары јох.
Гәмисјәләри күндә-күндә, тапдыглары һеч нә мәнә,

Нефтләри кур, өзләри кор...
.. Мәрсијәханларына бәрәкәт, елмләринә лә'нәт.
Огланлара бишмиш нар, арвадлара зәһримар.
Гочулара дәстәк, мүүллимләрә дирсәк.
Өзләринә ган, өзкәләрә чан» вэ с.

Көһнә Бакынын характерини јарадан бу тапмачада изаһсыз да һәр шеј ајдын вә јығчам шәкилдә охучуја чатдырылыр.—Үмумијјәтлә, журналда онларча белә тапмача тапмаг олар. Елә тапмачалар ки, онларын һәр биринә дүзкүн чаваб ахтармаг охучуларын ингилаби шүүрунун ојанмасына, ичтимаи тәфәккүрүнүн кенишләнмәсинә көмәк едир.

Халгын јаратдығы сөз инчилериндән, фолклордан, халг дилинин көзәлликлериндән сатирик мәгсәдә, өз ингилаби идеалларына ујғун бөјүк сәнәткарлыгга истифадә етдијинә көрәдир ки, Мирзә Чәлилин публицистикасы она әдәбијјатымызын бөјүк чәфакеши, Азәрбајчан халгынын гүдрәтли вәтәндаш јазычысы, шөһрәти кәтирди. Халг тәфәккүрүнүн мин илләр әрзиндә јаратдығы түкәнмәз сәнәт хәзинәсиндән ардычыл вә һәртәрәfli бәһрәләндијинә, халгын азадлыг вә тәрәгги идејалларына намусла хидмәт етдијинә көрә «Молла Нәсрәддин» журналы өлмәзлик газанды, мәдәнијјәтимиз тарихиндә јени сәһифә ачды. Азәрбајчан сәрһәдлерини ашыб, бүтүн дүнјаја јајылды; јатмыш Шәрһин гулағында «азадлыг шејпуру» кими чалынды.

Ч. Мәммәдгулузадә ел сөзүнүн «тозуну алды» она јени, дөјүшкән ингилаби мәна вә мәзмун верди, халг һикмәтини ингилаб силаһына чевирди вә инсан ләјагәтини алчалдан, бәшәријјәтин азадлығы јолунда әнкәл олан бүтүн ејбәчәрликләрә гаршы мүһарибә елан етди. Бу амансыз өлүм-дирим вурушунда Ч. Мәммәдгулузадәнин — «Молла Нәсрәддин»ин гәләбәси халг идракынын, халг сөзүнүн гәләбәси иди, халгын гәләбәси иди!..

БАЛАЧА АТЛЫЛАР

Рәссам Ы. Мусајев.